

OGLEDATI SE PISANJEM
(NARCISTIČKE BILJEŠKE UZ ČITANJE MONTAIGNEA)

Saša Stanić

Sveučilište u Rijeci, Hrvatska

Key words: writing, reading, education, knowledge, creation, subject, Michel de Montaigne, Narcissus

Summary: This paper is based on the multi-semantic potential of the word “essay”, with special emphasis on two meanings: examine and effort. Consequently, from it we can derive two mutually conditioned terms: examination and creating, both representing incompleteness and imperfection, certain perpetual delay. Furthermore, by inspecting Montaigne’s erudition as well as writing style and thought (by immersion in different texts), relationship between reading and humanistic (self)education is observed as unintentional act. In regard to the notion that (self)education implies (self)formation with text as the mediator (in broadest sense), the paper is following Montaigne’s several times expressed doubt in subject’s self-sufficiency, emphasizing the question of depersonalization under the burden of quotation. It is concluded, in analogy with Foucault’s reading of Don Quixote, that Cervantes’ character is searching confirmation of the literature by the very act of living, while Montaigne’s performance of reading is the very act of living. In the last segment, the paper is contrasting Montaigne’s optimistic belief in knowledge with the apocalyptic one that Samuel Beckett emphasized in his novel *Molloy* – the (post)modern vision of the subject’s dispersion. Prevalent metaphor that is signifying key problems throughout the text is the image of Narcissus gazing at its own image in the water.

možda je moj mozak začarano zrcalo?
(Baudelaire, 2006: 15)

Tekst o pisanju nemoguće je započeti ne dotaknuvši se njegova pola, čitanja; jer subjekt koji piše, koji se ogleda,¹ koji se bavi riječima,

¹ U radu se polazi od višeznačnosti riječi esej: *literarni pokušaj; crtica, ogled; popularno pisana rasprava u biranoj formi o predmetima bilo kojega područja koja ne iscrpljuje stvar do kraja* (Klaić, 1986: 390). Također, derivacija od riječi ogled – *ogledati se* služi analogiji odnosa subjektova stvaranja i njegova prepoznavanja u

diskursom, tek evocira ono pročitano, internalizirano. Dakako, između pročitano i internalizirano nije nam za staviti znak jednakosti. Ne, jer subjekt sa sobom odnosi tek djeliće onoga čemu je posvetio (čitateljsku) pažnju. One djeliće koji su mu se učinili nekako poznati, koji kao da su mu oduvijek i pripadali, koje bi rado nazvao krhotinama imaginarnih slika sebe sama. Ali između krhotina su procijepi i "ugledati se" je nemoguće; moguće ostaje (samo): pokušavati, ogledati se. Upravo u tome "pokušavati" nalazi se stvaralački čin, dakle uznastojati, boriti se unatoč neminovnom porazu. Jer uspjeh bi podrazumijevao zaustavljanje Heraklitove rijeke, gušenje mijene u ime slike mira koja bi jamčila cjelovitost, ali koja bi donijela smrt. Mir bi tako dokinuo pogled.

Postoji li literarna forma u kojoj je odnos čitanja i pisanja neraskidiviji nego što je to ona čijim začetnikom smatramo Michela de Montaignea? Francuzovi eseji nude nam vječito prizivanje i odgađanje (ili možda, odbacivanje) mira, dakle smrti. Iako o smrti, baš kao i o knjigama, najviše govore. Njegovi nam tekstovi umjesto nje nude nemir koji je uvijek odgoda jer se u nemiru ništa ne doseže. Dakle, oni pružaju (podmeću!) užitak u putovanju,² u istraživanju, uspostavljanju analogija, davanju primjera, a ne u cilju. Postignut cilj značio bi spokoj, završetak puta i bespogovorno prihvaćanje kraja potrage. Međutim, cilja kod njega nema. Ne smije ga biti. Dokinuo bi nužnost traganja.

Ipak, iako cilja kod Montaignea nema, on je izrečen na samome početku: *Želim da me se u mojoj knjizi vidi onakvim kakav jesam, na prirodan i svakodnevan način, bez himbe ili uljepšavanja: jer – ovdje slikam sebe sama* (Montaigne, *Eseji, Knjiga prva*, 2007: 19). U tom nemogućem zadatku otkriva se besciljnost puta. Tako Montaigne istovremeno slijedi naputak pitijskog proročišta: *Gnothi seautón*, ali i Tiresijevo upozorenje koje mu proturječi (ali koje ga ne negira): *Narcis može dugo poživjeti ne spozna li sebe* (Holmes, 2003: 24). Stoga on u svojim tekstovima/meditacijama ne uspostavlja kakav hermeneutički krug, nego se njegove misli kreću u obliku spirale (postoji li bolja slika napredovanja u odgodi?). Možda se i uzdižu prema nečemu, ali to nešto ne dosežu. To ne čine jer tome i ne smjeraju. Cilj nije u izrečenom Cilju, već u igri. *Homo ludens* premeće karte (koje su uvijek knjige) i tvori svijet u kojem je moguće živjeti. Baš poput Giambattista Bodonija, junaka Ecova romana *Tajanstveni plamen kraljice Loane*, koji izgubivši najprije autobiografsko

učinjenom, kao i evokaciji prizora Narcisa očarana vlastitim odrazom na površini vode.

² Na jednome mjestu u prvoj knjizi *Eseja* Montaigne će i zapisati: "među svim zadovoljstvima koje poznamo, čin samog traženja najveći je užitak" (Montaigne, 2007: 135).

pamćenje, a padom u stanje kome i kontekst izvanjske stvarnosti koji bi priječio uspostavu proizvoljnog solipsističkog kozmosa, na temelju semantičkog pamćenja tvori nadrealni svijet sačinjen od mnoštva citata kulture. Time se osobnost (njegova, naša) otkriva kao tekst ispisan pročitanim. Među citatima koji ga tvore hijerarhije nema (visoko, nisko, sakralno, profano...); mjesta internaliziranih objekata trenutno određuje subjekt kojemu pripadaju i koji su jedini preostaci njegova misleća bića.³ U oba slučaja, i kod Montaignea i kod Eca, finitivnost se doseže. U *Esejima* su to korice knjige, a kod Bodonija smrt. Obje su mehanički, izvanjski atak na subjekta koji ga dokidajući čini kohezivnim. I time savršenim, napokon. Da, procjepi između krhotina su popunjeni, ali tu novu sliku subjektive oči neće vidjeti.

Čini se da obrnutim smjerom mišljenja ide Sveti Toma Akvinski kada svome prijatelju Rinaldu, kako prenosi G. Agamben, kaže: *Bliži se kraj mojemu pisanju jer su mi se sada otkrile stvari zbog kojih mi se sve što sam pisao ili proučavao čini sitnicom i stoga se nadam da će s krajem nauka doći i kraj života* (Agamben, 2004: 46). Nije li blasfemija da srednjovjekovni otac pomišlja na dosezanje konačnosti u ovostranosti? Ako se začas odvojimo od prizora zaljubljenog Narcisa, onda je slika onoga tko traži (i tražeći stvara) najsličnija gladnom i žednom Tantalumu koji, upinjući se, nastoji dosegnuti plod. Ono što se Svetom Tomi otkrilo tek je novi krug učenja i stvaranja proizašao iz prethodnog (još uvijek smo u analogiji spirale).

*

Montaigneovo djelo nerazlučivo je povezano s učenjem. Ono je čitanje koje je postalo pismo. Leo Strauss humanističko je obrazovanje definirao kao slušanje razgovora između najvećih umova (usp. Strauss, 2009: 197). Međutim, napomenuo je i da se dijalozi ostvaruju čitateljevom angažiranošću. Svaki autor predstavlja tek jedan monolog, na čitatelju je da ih spaja. Jorge Luis Borges jedne je prilike rekao, a zatim u predgovoru knjige znakovita naslova i zapisao: *Neka se drugi hvataju knjigama što su ih uspjeli napisati. Ja se dičim knjigama što sam ih uspio pročitati* (Borges, 2001: 9). Je li se i Montaigne dičio pročitanim lektirama, ne znamo, ali jedno je sigurno – njegovo djelo svjedoči o uspostavi dijalogičnosti koje prije njega nije bilo. Njegovi eseji, koji su u podjednako mjeri komentari na pročitano, kao i citatna ilustracija mišljenog, spomenik su humanističkog

³ Rezultat takve dehijerarhizacije je košmar, ali što je drugo i moguće ako se slažemo s Borgesovim riječima: *Svaki jezik tvori spisak simbola; a da bi se njime baratalo, sugovornici moraju imati zajedničku prošlost* (Borges, 2004: 118).

obrazovanja. Kao što smo vidjeli, prema Straussu takvo se obrazovanje sastoji od trajnog općenja s najvećim umovima, ali on napominje da je ono istovremeno i vježbanje najvišeg oblika skromnosti (usp. Strauss, 2009: 198). Dakako da je skromnost nužna onom tko uči, tko se nastoji popeti na ramena Chartresovih divova, ona, međutim, nipošto ne smije voditi u ovisnost: *Znamo reći: 'Ciceron kaže tako i tako; tako je običavao Platon; to su doslovno Aristotelove riječi'. U redu, ali gdje smo mi? Što smo mi prosudili? Što mi činimo? Toliko bi znala i papiga* (Montaigne, *Eseji, Knjiga prva*, 2007: 216). Te riječi neodoljivo podsjećaju na prizor s kraja prve polovice Calvinova *Dvorca ukrštenih sudbina*. Prizor u kojem se pred pripovjedačem otkrivaju sve karte tarota kojima su nijemi putnici ispričali svoje, međusobno isprepletene priče: *Kvadrat je sad već u potpunosti prekriven tarotima i pričama. Sve karte iz snopa raspoređene su po stolu. A moja priča, zar je nema? Ne uspijevam je razaznati među ostalima, tako je gusto bilo njihovo istodobno prepletanje* (Calvino, 2009: 47). Izgubljenost u mnoštvu tuđih sudbina, u Calvinovu slučaju, ili citata, na Montaigneovu primjeru - nije li to slično, ili čak, isto? Kod obojice riječ je o znakovima koji nam naizgled ne pripadaju, a koji nas na neki čudesan način sačinjavaju, ispisuju. Ili je pak riječ tek o vjeri, u slučaju tarota, da fragmenti mogu "dočarati" sveukupnost svijeta (našeg, tuđeg, svačijeg/svakog), u slučaju citata, da je sve već rečeno, da se ljudske sudbine, djela, riječi, tek ponavljaju i da je bio u pravu cinik Mark Twain kada je zapisao: *Kako je Adam bio sretan! Što god rekao, mogao je reći da se toga još nitko nije sjetio* (Twain, 2003: 14). Ipak, zadržimo se na tarotu i njegovoj moći dočaravanja; nije li riječ o istoj onoj vjeri u moć fragmenata prisutnoj u ideji o arhetipima, astrologiji, ali i enciklopediji; ideji mozaika, mikro i makroslike, strukture koja ispisuje jer je svaki njezin element već ispisano slovo koje u sebi sadrži čitav kozmos (opet se Borges upleće). Čini se da smo se primakli onome što je Foucault nazvao *Divinatio* i *Eruditio* (Foucault, 2002: 52), stoga nam je poslužiti se i jednim njegovim citatom: *Svagdje postoji samo ista igra, igra znakova i onoga što im slični, i zbog toga se priroda i riječ mogu beskonačno ukrštati, oblikujući za onoga tko zna čitati nešto poput velikoga jedinstvenoga teksta* (Foucault, 2002: 53). Nije li tako i cijelo Montaigneovo djelo tek jedan protočni esej, baš kao što je u samo jednom eseju sadržana čitava njegova čitateljsko-spisateljska enciklopedija. Ona ista koja ostaje nedovršena jer u ogledanju nikad dokraja ne može ispisati, i time sagledati *bezdan subjekta* (Lacoue-Labarthe, 1998: 186).

Kada smo se već dotaknuli Foucaulta, onda se osvrnimo i na njegovo čitanje Don Quijotea. Za njega je Quijote *pismo koje luta svijetom između sličnosti svari* (usp. Foucault, 2002: 64-68), a kao takvog možemo

ga nazvati duhovnim srodnikom Mointagnea koji ne luta svijetom, već knjigama (koje i nisu ništa drugo doli paralelne dimenzije). Međutim, srodstvo ne treba brkati s istošću, jer "Don Quijote čita svijet kako bi pokazao knjige", kako bi potvrdio njihovu istinitost i time ih legitimizirao (kao i sebe koji je u drugom tomu i sam knjigom postao!), a drugi traži naputke i rješenja kako se nositi sa životom. Jedan traži potvrdu literature, a drugi života, ali obojica se u traganju oslanjaju na načelo sličnosti. Ovo Montaigne kaže o svojoj lektiri: *ja volim samo zabavno i lako štivo, knjige koje me mogu zagolicati ili pak one koje me tješe i govore mi kako urediti život i smrt* (Montaigne, *Eseji, Knjiga prva*, 2007: 374), ili na drugome mjestu: *Od knjiga tražim samo da mi pruže zadovoljstvo kroz dobru zabavu; a ako se dajem na znanost, tražim samo onu koja se bavi poznavanjem mene samog, koja će me poučiti kako dobro živjeti i dobro umrijeti* (Montaigne, *Eseji, Knjiga druga*, 2007: 115). Na to bi sv. Augustin rekao (jer, potrebno je biti dijaloški u citiranju): *Duša se hrani onim što je veseli* (Augustin, 2007: 289).

*

Možda pomalo patetično zvuči da knjige i kultura koju one nude mogu poslužiti kao oruđe za snalaženje u životu, ali u tehnicističkome svijetu kojemu pripadamo upravo je nešto takvo i potrebno kao antiteza normiranoj učinkovitosti koja se nameće kao mjerilo ispravnosti svakog djelovanja, a pravocrtno vodi u *matrix*-barbarstvo. Argumentiranu potvrdu takva mišljenja daje nam i José Ortega y Gasset koji promatra odnos sličnosti i razlika između srednjovjekovnog i suvremenog sveučilišta: *Katastrofičnost sadašnje europske situacije duguje se neobrazovanosti prosječnog Engleza, prosječnog Francuza, prosječnog Nijemca, i tome što oni ne posjeduju životan sustav ideja o svijetu i o čovjeku koji bi odgovarao vremenu. Ta prosječna osoba je novi barbarin, zaostao u odnosu na svoju epohu, arhaičan i primitivan u usporedbi sa strašnom sadašnjošću svojih problema. Taj novi barbarin je u prvom redu stručnjak, mudriji no ikad, ali manje obrazovan no ikad – inženjer, liječnik, odvjetnik, znanstvenik* (Ortega y Gasset, 2009: 206-207).⁴ Gotovo je paradoksalno kako su stručnost i specijalizacija čovjeka osposobili da se nosi sa zadacima koje pred njega postavlja radno mjesto, a da su ga istovremeno udaljili od sebe sama. Ne

⁴ U nastavku možemo pročitati: *Stručnosti i specijalizacija, koji se pravilno nadoknađuju, razbili su europskog čovjeka na komadiće, i on je zbog toga odsutan sa svih mjesta gdje nastoji biti i gdje mora biti. U inženjeru se nalazi inženjerstvo, koje je tek jedan dio i jedna dimenzija europskog čovjeka, no on sam sebe, budući da je cjelina, ne nalazi u svom inženjerskom fragmentu* (Ortega y Gasset, 2009: 209).

govori li o tome Beckettov horor pod naslovom *Molloy*: (...) *Vidi se da sam se svojedobno zanimao za astronomiju. Ne poričem to. Potom sam dobrano vrijeme prikratio geologijom. Onda sam se nakratko preseravao antropologijom i drugim disciplinama, poput psihijatrije, koja se na nju nadovezuje, od nje se odvaja i potom iznova povezuje, sukladno najnovijim otkrićima. Kod antropologije sam volio njezinu moć nijekanja, upornost s kojom je pokušavala odrediti čovjeka, po uzoru na Boga, određujući ga onime što on nije. Ali, o tim sam pitanjima uvijek smušeno razmišljao jer nisam dobro poznavao ljude i nisam dobro znao što znači biti. O, sve sam pokušao. Naposljetku je magiji pripala čast da se nastani u ruševinama moga znanja i još danas, kad njima prošećem, nailazim na njezine ostatke. Ali, najčešće, to je zdanje nastalo bez plana i granice te mu čak ni građu ne raspoznajem, a kamoli raspored* (Beckett, 2001: 42). Ipak, Ortega y Gasset i Beckett ne govore o istome, dok jedan nastoji detektirati problem i ponuditi rješenje, drugi negira mogućnost svake spoznaje, pa čak i mogućnost da se bude cjelina. Jedino što u Beckettovoj apokaliptičnoj viziji ljudskoga znanja i moći spoznaje ostaje jesu krhotine, mutna sjećanja i košmar nesigurnosti koji ih obavija. Vratimo se optimističnijem Montaigneu i njegovoj vjeri u istinitost naputaka koje knjige sadrže. On ne poriče mogućnost spoznaje i znanja, ali je ipak dovoljno samosvjestan (čitatelj) da ukazuje na osjećaj nemoći koje nam knjiški autoriteti mogu nametnuti: *Mi se toliko prepuštamo da nas drugi nose da nam zbog toga snaga zakržlja. Želim li se osloboditi straha od smrti? Poučit će me Seneka. Tražim li utjehu za sebe ili za drugoga? Naći ću je kod Cicerona. Bio bih je potražio i u sebi da su me tako odgojili. Nikako ne volim takvo znanje koje je uvjetno i isprošeno* (Montaigne, *Eseji, Knjiga prva*, 2007: 217). Dakle, znači li to da su odgovori i rješenja za sva pitanja i probleme izvan subjekta, a on ih samo treba otići potražiti? Kako to samo usporava i perpetuira osjećaj nesigurnosti. Primjera je nebrojeno, od priručnika samopomoći do akademske zajednica koja egzistira na instituciji citata i fusnote – a svi govore isto: *know-how*. Tome, dakako, valja pribrojiti i sveopći vrijednosni relativizma i nivelaciju razlika. Rješenje je shizofreno, ali čini se jedino moguće: treba sve oslušivati, svime se služiti; ako je moguće, istovremeno. Možda je Montaigneovo daljnje izlaganje svojevrsni putokaz i alternativa: *Ako i možemo biti učeni s pomoću učenosti drugih, mudri možemo biti samo svojom mudrošću* (Montaigne, *Eseji, Knjiga prva*, 2007: 217); ipak, čini se da je stanje sličnije Debordovim riječima: *Tko stalno gleda da vidi što će dalje biti, taj nikada neće djelovati: takav treba biti gledalac* (Debord, 1999: 191). Možda se na koncu rješenje krije u natruhi priče Marka Aurelija o starcu koji je dječaka učio pomoću igračaka, a kada je dječak svladao pouku, ovaj mu je igračke oduzeo (usp. Aurelije, 1996: 167-168).

Time dolazimo do emancipirajućega učinka koje knjige subjektu (koji je naučio čitati) mogu dati, a emancipirajuće riječi su, idemo li Rancièreovim tragom, *naučiti i dovesti u vezu* (Rancière, 2010: 156). Cijelo Montaigneovo djelo svjedoči nam o erudiciji prikupljenoj hotimice, njegovo pak stvaranje o okupljanju, pokušaju sinteze, kohezije; "dovođenja u vezu". Međutim, kako to znanje nije institucionalno stečeno, a djelo nije stvoreno s drugom svrhom doli da oslika njegova autora, možemo u njemu prepoznati i otpor⁵ prema svrsi koja bi premašila granice vlastitih korica, ili kako Baudelaire reče: *umjetnik ne izlazi nikada iz samoga sebe* (Baudelaire, 2006: 47).⁶ Drugim riječima, ne smije se zaboraviti da je nerazlučivo ono što govorimo, što pišemo, s onim što jesmo⁷. Kod Montaignea je upravo to (on sam) suprotstavljeno hinjenoj učenosti, farizejstvu i akademizmu zapletenom u citate bez izvora i mrežu znanja koje je postalo teret, a ne uputa "kako dobro živjeti i dobro umrijeti". Od toga je možda i teško pobjeći unutar institucionalnog zatvora, ali upravo nam se Montaigne tu nadaje kao figura otpadnika koji se povukavši od svijeta posvetio sebi i pročitanim knjigama kako bi pisao o samome sebi (sebi samome). Tada pisanje, ogledanje, u manjoj mjeri pati od pokušaja da zadivi, lijepih manira i uljudnih smiješaka. Ipak, pogrešno bi bilo pomisliti da je to (zrcaleće) pismo lišeno teatra grimasa. O ne, ono samo postaje suptilnije, cizeliranije i fragilnije jer slika koju zavodimo tvoreći je, svakim trenutkom je sve ljepša i neoprostiv bi grijeh bio raščarati magiju ljepote kakvim prostaklukom. Uvrijediti samoga sebe, ni pomisliti na to.

Time smo došli i do one dobro poznate, ipak, konsenzualno prešućivane - narcizam je imanentan onome tko stvara. Međutim, ne trebaju nam mitovi (da, trebaju nam, ali "lagati, zašto ne?") kako bismo pisca i njegovu sliku u nastanku prepoznali u Narcisovu pogledu u vodu. Dovoljno je pogledati površinu po kojoj pišemo, zaslon računala na kojem nam se, ako pažljivo gledamo, povremeno ukaže vlastiti lik.

⁵ Theodor W. Adorno jedne prilike "otpadništvo" nazva *najunutrašnjijim zakonom esejističke forme* (usp. Adorno, 1985: 36).

⁶ S obzirom da je citat uvijek ekstrakcija onog dijela jednog teksta koji se bez teškoće može inkorporirati u drugi a da ga time ne naruši, već štoviše, potvrdi, čini se zbog bolje razumljivosti uputnim prenijeti nešto više Baudelaireovih riječi (koje, za napomenuti je, ne predstavljaju aberaciju od teme):

Što više muškarac njeguje umjetnost, to manje mu se diže ona stvar.

Nastaje sve očitiji raskid između duha i živine.

Samo se živini dobro diže i fukanje jest lirizam puka.

Fukati znači težiti tome da uđeš u drugoga, a umjetnik ne izlazi nikada iz samoga sebe.

⁷ (...) *mi jesmo naše ideje* (Ortega y Gasset, 2009: 206).

Izvori:

- Baudelaire. Charles. 2005. *Rakete i druga posmrtna djela*. Zagreb: Litteris.
Beckett. Samuel. 2001. *Molloy*. Zagreb: Školska knjiga.
Borges. Jorge Luis. 2004. *Aleph*. Zagreb: Globus media.
Borges. Jorge Luis. 2001. *Osobna biblioteka*. Zagreb: Zagrebačka naklada.
Calvino. Italo. 2009. *Dvorac ukrštenih sudbina*. Zagreb: Vuković & Runjić.
Eco. Umberto. 2006. *Tajanstveni plamen kraljice Loane*. Zagreb: Izvori.
Montaigne. Michel de. 2007. *Eseji*, Knjiga prva. Zagreb: Disput.
Montaigne. Michel de. 2007. *Eseji*, Knjiga druga. Zagreb: Disput.
Montaigne. Michel de. 2007. *Eseji*, Knjiga treća. Zagreb: Disput.
Twain. Mark. 2003. *Otrovne misli*. Koprivnica: Šareni dućan.

Literatura:

- Adorno. Theodor W. 1985. *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
Agamben. Giorgio. 2004. *Ideja proze*. Zagreb: AGM.
Augustin. Aurelije. 2007. *Ispovijesti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
Aurelije. Marko. 1996. *Samomu sebi*. Zagreb: CID.
Debord. Guy. 1999. *Društvo spektakla & Komentari društva spektakla*. Zagreb: Arkzin d. o. o.
Foucault. Michel. 2002. *Riječi i stvari*. Zagreb: Golden marketing.
Holmes. Jeremy. 2003. *Narcizam*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
Klaić. Bratoljub. 1986. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
Lacoue-Labarthe. Philippe. 1998. *Typography: mimesis, philosophy, politics*. Stanford University Press.
Ortega y Gasset. José. 2009. Misija sveučilišta. *Europski glasnik*. 14. Zagreb.
Paić. Žarko. *Montaigneov rez*. 2004. Zagreb: Antibarbarus.
Rancière. Jacques. 2010. *Učitelj neznalica*. Zagreb: Multimedijalni institut.
Strauss. Leo. 2009. Što je humanističko obrazovanje?, *Europski glasnik*. 14. Zagreb.